

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Puranen-Impola, Karoliina

Title: Oppilaiden kurinalaistamista ja kategorisointia : suomalaisten oppikoulujen rangaistuskäytänteistä

Year: 2022

Version: Published version

Copyright: © 2022 Kasvatus & Aika

Rights: CC BY-NC-ND 4.0

Rights url: <https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>

Please cite the original version:

Puranen-Impola, K. (2022). Oppilaiden kurinalaistamista ja kategorisointia : suomalaisten oppikoulujen rangaistuskäytänteistä. *Kasvatus ja aika*, 16(4), 158-164.
<https://doi.org/10.33350/ka.122427>

Oppilaiden kurinalaistamista ja kategorisointia Suomalaisten oppikoulujen rangaistuskäytänteistä

Karoliina Puranen-Impola

Lectio praecursoria Suomen historian väitöskirjaan Kurinalaistamisen ja kategorisoinnin keino. Rangaistuskäytänteet seitsemässä suomalaisessa oppikoulussa 1905–1925, Jyväskylän yliopistossa 28.1.2022.

Väitöstutkimuksessani perehdyin suomalaisen 1900-luvun alun oppikoulun rangaistuskäytänteisiin. Väitöstutkimukseen kuluneiden vuosien aikana minulla oli kunnia esitellä tutkimustani erilaisille yleisöille useita kertoja. Esitykset poikivat kommentteja, jotka pohjautuvat kuulijoiden omiin aiheeseen liittyviin muistoihin. Tutkimukseni aihe, koulujen rangaistuskäytänteet, herätti kiinnostusta erityisesti siitä syystä, että suurella osalla meistä on siitä jonkinlainen kokemus. Enemmistöllä kouluja käyneistä on muistoja itselle tai koulutovereille annetuista rangaistuksista. Opetustyötä tehneillä on puolestaan monesti kokemusta rangaistusten antamisesta. Aihe nostattaa tunteita ja sen ympärillä leimahtelee yhä uudestaan keskustelua valtakunnan medioissa. Enemmän tai vähemmän pinnalla oleva (ikuisuus)kysymys tuntuukin olevan, onko koulun kuri, tai nykykäsittein ennemminkin työrauha, tarpeellisella tasolla.

Myös rangaistusten rooli kurin tai työrauhan takaajana on ajan saatossa pohdituttanut. Rangaistuksen mahdollisuus on läsnä nykypäivänkin koulussa, vaikka 1900-luvun alkupuolen vahvasti rangaistuksiin nojautuvasta systeemistä on tultu pitkälle. Rangaistus on menettänyt roolinsa sellaisena järkenä ja koulun toiminnan pohjimmaisena perustana, jollaisessa asemassa se vielä tutkimallani aikakaudella oli. (Ks. esim. Ojakangas 1998.) Nykyään myös oppilaan hyvään käytökseen pyritään kiinnittämään aiempaa enemmän huomiota vahvistamalla sitä myönteisellä palautteella. Tutkimuksessa lähdeaineistona hyödyntämäni oppikoulujen rangaistuskirjat ovat sen sijaan korvautuneet nykykoulun Wilma-viesteillä. Teknologian kehitys on vaikuttanut siis myös rangaistuskäytänteisiin. Tutkimusaiheeni herättämät muistot, tunteet ja sen ympärillä käytävä jatkuva keskustelu osoittavat joka tapauksessa, että koulujen rangaistuskäytänteiden kehitykseen on syytä kiinnittää huomiota myös historiantutkimuksessa.

Ruumiillisesta kurista eristykseen

Tutkimusaiheeni herättämässä koulurangaistuksia käsitelleissä muistoissa on tiettyjä yhteisiä piirteitä. Muistoissa korostuvat varsinkin erilaisen ruumiillisen kurin muodot tai jollain tavoin mielivaltaisiksi koetut rangaistukset. Tämä lienee luonnollista, sillä epäreiluiksi tai erityisen ankariksi koetut rangaistukset ovat epäilemättä jääneet muistelijoiden mieliin todennäköisemmin kuin päivänvaihteiset rangaistustapaukset. Menneisyyden koulujen rangaistuskäytänteitä kuuleekin usein kuvailtavan varsin brutaaleiksi. Oppilaita sormille karttakepillä lyövä opettaja on tuttu menneisyyden kouluja käsittelevästä kuvastosta ja oppilaita kurmuuttavia opettajahahmoja löytyy niin elokuvista kuin kirjallisuudestakin. Monelle tulee mieleen yllätyksenä, että ruumiillinen kuritus kiellettiin suomalaisissa valtion tukemissa kouluissa jo vuonna 1914. Väitöstutkimuksessani tarkastelemissani oppikouluissa opettajan oppilaaseen kohdistamat ruumiilliset rangaistukset kiellettiin niinkin varhain kuin vuonna 1872. (Ks. esim. Kiuasmaa 1982.) Oppikoulujen oppilaita oli tosin tuonkin jälkeen mahdollista lähettää kotiin saamaan selkäsaunaa huonon käytöksen parantamiseksi.

Ruumiilliseen kuriin turvautumisella oli pitkä historia. Se oli vuosisatojen ajan ollut keskeinen rangaistusmuoto, johon nojaututtiin lasten kasvatuksessa myös koulujen ulkopuolella. (ks. esim. Bergenlöv 2009; Harrikari 2019; Ojakangas 1998.) Ruumiillisen rangaistuksen pitkät juuret selittävät ilmiön pysyvyyttä 1900-luvun kouluja koskevissa muistoissa. Ruumiillisesta kurista luopuminen ei tapahtunut hetkessä, vaikka se laittomaksi julistettiin. Tätä selittää sekin, että vanhempien lapsiin kohdistama ruumiillinen kuritus kiellettiin suomalaisessa lainsäädännössä vasta 1980-luvulla (ks. esim. Harrikari 2019; Hytönen ym. 2016). Kasvatuksellisessa mielessä annettavat ruumiinrangaistukset olivat siis yhteiskunnassa sallittuja vielä vuosikymmeniä sen jälkeen, kun ne kouluissa kiellettiin. Paradoksaalista on, että menneisyyden koulujen kurin ja kurikäytänteiden perään yhä haikaillaan. Rangaistuskäytänteisiin liittyy myös nostalgisointia. Harva tuskin tosissaan toivoo paluuta vanhan koulun kurikäytänteeseen, joka ei sietänyt minkäänlaista ylimääräistä liikettä. Toisaalta lapsille kasvatuksellisessa mielessä annettaville ruumiillisille rangaistuksille löytyy yhä kannattajia. Vanhaa sananlaskua kuritta kuolevien kunniasta ei siis ole unohdettu kokonaan. Onhan lasten ruumiillinen kuritus edelleen sallittua monin paikoin Euroopassakin.

Vaikken väitöstutkimukseni perusteella pysty osoittamaan ruumiillisen rangaistuksen suoranaisia vaikutuksia sen kohteisiin, ovat sen haitat olleet jo pitkään selvät (ks. esim. Harrikari 2019; Husa 1995). Kipeää ruumiillisten rangaistusten voi olettaa tehneen tarkastelemieni koulujen oppilaillekin, jotka kirjoittamissaan kouluajoja koskevissa muistelmissa kuvailivat nähneensä tähtiä opettajilta saamiensa tällien vuoksi. Kuten rangaistusmuodon käytön kieltäminen osoittaa, olivat ruumiillisen kurin haittavaikutukset tiedossa jo 1800-luvulla.

Kouluissa ruumiillinen rangaistus korvattiin huonosti käyttäytyneen oppilaan eristämällä ennen kaikkea jälki-istuntoon, joka lienee nykypäivänäkin monelle kouluvuodelta tuttu. Tätä rangaistusta hyödynnettiin myös tutkimissani oppikouluissa, joissa se muodosti selvän enemmistön annetuista rangaistuksista. Jälki-istunnon lisäksi muita virallisesti sallittuja rangaistuksia olivat luokan tai koko koulun edessä annettava varoitus, oppilaan erottaminen tovereista esimerkiksi istuttamalla nurkkaan, luokassa vallinneessa istumajärjestyksessä paikkansa menettäminen, karsseri eli putka sekä eriaisteiset erotukset. Mahdollisten rangaistusten kirjo oli siis varsin laaja rangaistusten tehon perustessa eristämisen lisäksi esimerkiksi häpeään.

Erilaisten yksilöitä määrittävien kategorioiden merkityksestä

Tutkimusaiheestani vuosien varrella kuulemissani kommenteissa ja muistoissa myös rangaistuksia saaneita oppilaita tuntuvat yhdistävän usein tietyt ominaisuudet. Yksi tällainen on sukupuoli, sillä usein tutkimustani kommentoinut muistelijä on kertonut miespuolisen henkilön saamasta rangaistuksesta. Havainto on yhteneväinen niiden johtopäätösten kanssa, joita tänään tarkastettavassa väitöstutkimuksessa tein 1900-luvun alun suomalaisista oppikouluista. Etenkin oppilaan sukupuoli määritti pitkälti sitä, millaiseksi tutkimieni seitsemän oppikoulun rangaistuskäytänteet muotoutuivat. Siitä huolimatta, että tytöt muodostivat lievän enemmistön tutkimieni koulujen oppilaista, saivat he vain viisi prosenttia niissä kirja- ja rangaistuksista. Poikien saamat rangaistukset muodostivat 95 prosenttia niistä liki 10 000 rangaistustapauksesta, jotka tutkimieni oppikoulujen rangaistuskirjoihin vuosina 1905–1925 kirjattiin. Oppikoulujen rangaistuskäytänteissä on siis havaittavissa suuri sukupuolitunut ero.

Kuvaavaa on myös, että rangaistuksia annettiin selvästi eniten tutkimissani poikakouluissa. 1900-luvun alussa oppikouluiksi laskettiin poika-, tyttö- ja yhteiskoulut, joita yhdisti se, että niistä saattoi valmistua ylioppilaaksi. Sekä tytöille että pojille sallituissa yhteiskouluissa rangaistuksia annettiin selvästi poikakouluja vähemmän, tyttökouluissa annettujen rangaistusmäärien jäädessä jopa marginaaliseksi.

Oppilaan sukupuoli määritti tarkastelemiani rangaistustapauksia myös laadullisesti. Poikien saamat rangaistukset olivat keskimäärin ankarampia ja heitä saatettiin rangaista jopa ruumiillisesti: poikien kohdalla käytettiin hyväksi koululaista löytynyttä mahdollisuutta lähettää heitä kotiin saamaan selkäsaunaa. Tutkimiani oppikouluja käyneet miehet kertoivat myös koulumuistelmissaan heihin kohdistuneista ”epävirallisista” ruumiillisista rangaistuksista. Nämä rangaistukset eivät päätyneet merkinnöiksi tarkastelemiini rangaistuskirjoihin. Tyttöihin ruumiillista kuria ei muistelmienkaan perusteella kohdistettu. Käytös- tai huolellisuusarvosanan alennukset, varoitukset sekä jälki-istunto katsottiin heidän kohdallaan yleensä riittäviksi.

Sukupuoli määritti myös sitä, mistä oppilaita rangaistiin. Siinä missä pojat tulivat rangaistuksi erityisesti vallattomuudesta, erinäisistä villeyden osoituksista ja epäjärjestyksestä, saivat tytöt rangaistuksia luntaamisesta. Sukupuolen lisäksi oppilaan iällä oli merkitystä rangaistuskäytänteille. Rangaistuksia saivat ennen kaikkea kouluissa opiskelleista pojista nuorimmat ja alaluokilla olleet. Lukioluokille edenneitä poikia rangaistiin selvästi harvemmin. Lisäksi varsinkin alaluokkien poikien käytös oli vallatonta, tai sitä ainakin tulkittiin vallattomaksi, sillä he saivat selvän enemmistön tästä syystä annetuista rangaistuksista. Tyttöjen kohdalla ikä ja luokka-aste olivat rangaistuskäytänteiden näkökulmasta vähemmän määrittäviä tekijöitä, eivätkä ne käytännössä määrittäneet heidän tekojaan tai saamiaan rangaistuksia.

Myös oppilaan sosiaalinen tausta oli rangaistuskäytänteiden kannalta vähemmän merkittävä. Tätä voi pitää jossain määrin yllättävänä lopputuloksena, sillä tutkimalleni aikakaudelle osui Suomen sisällissota, jonka voi olettaa vahvistaneen tietoisuutta sosiaalisen aseman merkityksestä yhteiskunnallisesti. Vaikka sisällissodalla oli merkitystä rangaistuskäytänteiden kannalta – sen myötä annettujen rangaistusten määrät nousivat ja tietyt rikkeet tulivat aiempaa yleisimmiksi –, ei sodalla kuitenkaan ollut erityistä tilastollista merkitystä erilaisista sosiaalista taustoista tulleiden oppilaiden rankaisemiseen. Koko tutkimusaikanani oppilaan sosiaalisen taustan voikin katsoa muodostuneen merkitykselliseksi vain tietyissä yksittäistapauksissa. Tällöinkin se määritti lähinnä annetun rangaistuksen ankaruutta. Toisin sanoen sosiaalinen tausta vaikutti rangaistuskäytänteisiin selvästi vähemmän kuin suku-

puoli ja ikä, jotka korreloivat niin voimakkaasti tiettyjen riketyyppien kanssa, että niiden voi todeta määrittäneen oppilaiden käytöstä.

Oppilaan sosiaalisen taustan vähäisiä merkityksiä selittänevät monet seikat. Vaikutusta lienee erityisesti alhaisemman sosiaalisen taustan omanneiden oppilaiden lähtökohtaisella valikoituneisuudella. Vain harva työläistaustainen lapsi pääsi oppikouluun 1900-luvun alussa. Tällöin oppikouluissa opiskelleiden työläislasten voi olettaa olleen motivoituneita ja lahjakkaita opiskelijoita, jotka syyllistyivät rikkeisiin harvemmin.

Myös opettajia määrittäneillä ominaisuuksilla oli rangaistuskäytänteiden kannalta verran vähäinen merkitys. Selvän enemmistön tarkastelemistani rangaistuksista antoivat miesopettajat, mutta tätä selittää ennen kaikkea heidän korkea osuutensa poikakoulujen opettajista, joissa rangaistuksia annettiin keskimääräistä useammin. Kuvaavaa onkin, että myös naisopettajat antoivat enemmistön kirjaamistaan rangaistuksista pojille, vaikka heidän oppilaidensa enemmistö oli tyttöjä. Oppilaan sukupuoli oli siis selvästi tekijänä määräävämpi. Kaikkinensa voidaan todeta, että tutkimissani oppikouluissa rangaistuksista muodostui ensisijaisesti keino oppilaiden kurinalaistamiseen. Tämä kurinalaistaminen oli kuitenkin oppilaita kategorisoivaa, sillä vain osa oppilaista, toisin sanoen alaluokilla olleet nuoret pojat, nähtiin sen tarpeessa olevina. Rangaistuskäytännöt tarjosivat siis myös mahdollisuuden oppilaiden kategorisointiin.

Normit yksilöitä ja heidän asemaansa määrittämässä

Rangaistuskäytännöt olivat kategorisoituneet jo lähtökohtaisesti, sillä jo koululaissa tyttöjä ja poikia kohdeltiin eriävin tavoin. Aiemmin mainitsemistani rangaistusmuodoista suurin osa oli käytössä vain poika- ja yhteiskouluissa. Tyttökoulujen oppilaita saatettiin lain mukaan vain varottaa tai erottaa siinä missä poikien kohdalla jopa ruumiillinen rangaistus oli tietyin edellytyksin sallittu. Varoituksetkin oli annettava tytölle mahdollisimman hellävaraisesti ja niin, ettei hän altistu muiden pilkalle. Poikien kohdalla tällaista varovaisuutta ei vaadittu. Koulujen arjessa tätä lainsäädännöstä löytyvää oppilaiden sukupuolen perusteella tapahtuvaa kategorisointia tuotettiin edelleen. Kategorioita ”tyttö” ja ”poika” vahvistettiin rankaisemalla niihin luokiteltuja oppilaita eriävin tavoin, erilaisista rikkeistä ja ennen kaikkea toisistaan poikkeavin rangaistusmäärin.

Väitöstutkimuksessa tarkastelemani oppikoulu oli merkittävä kansallinen instituutio, joka tarjosi väylän korkeakoulutukseen. Yliopistokoulutukseen johtavana laitoksena sillä oli merkittävä rooli kansakunnan päättäjien ja vaikuttajien tuottajana. Tämä korostaa niiden arvojen ja normien merkitystä, joihin oppikoulu kiinnittyi yhteiskunnallisesti. Asiaan on syytä kiinnittää erityistä huomiota historiantutkimuksessa ja tarkastella sitä, miten oppikoulujen arvopohja määritti koulujen arkielämää esimerkiksi rangaistuskäytänteiden näkökulmasta. Kuten tutkimukseni osoittaa, kouluarki rangaistuksineen oli vivahteikkaampaa kuin aikalaisihanteet antavat olettaa.

Vaikka tutkimukseni keskittyy kouluissa toteutuneiden rangaistuskäytänteiden tarkastelemaan, kertoo se laajemminkin siitä, miten koulujen opettajia ja oppilaita eri tavoin kategorisoineet normit heihin vaikuttivat. Tutkimukseni osoittaa, että varsinkin oppilaita määrittäneillä normeilla oli oppikoulujen arjen kannalta suuri merkitys.

Tutkimukseni tuo esiin laajemminkin niitä vaikutuksia, joita meitä yksilöinä määrittävillä normeilla on elämämme muotoutumiseen. Normit ja stereotypiat lävistävät ja ohjaavat ajatteluamme useammilla tavoilla kuin todennäköisesti ymmärrämme. Normit vaikuttavat niin asemoitumiseemme yhteiskunnassa, toimintamahdollisuuksiimme kuin ajatteluamme-

kin. Normit määrittävät monilta osin myös käyttäytymistämme, tiedostimmepa sitä tai emme. Niiden vaikutusmekanismien tarkastelu onkin tärkeää myös tutkimuksessa.

Meitä nykypäivänä määrittävät normit eivät ole syntyneet hetkessä. Normeilla on monesti pitkät juuret ja ne kestävät hyvin aikaa. Väitöstutkimukseni johtopäätöksissä esiin piirtyvä historiallinen asetelma on hyvä esimerkki tästä. Tutkimuksen tulokset osoittavat, että usein rangaistuksi tulleet pojat koettiin tutkimallani aikakaudella villeiksi ja vallattomiksi ja rangaistuskirjoissa lähes näkymättömäksi jääneet tytöt kilteiksi ja alistuviksi. Yhä edelleen villeys ja vallattomuus liitetään ominaisuutena enemmän poikiin kuin tyttöihin. Pojat saavat esimerkiksi herkemmin diagnoosin ADHD:stä, siinä missä tyttöjen tarkkaavaisuushäiriö jää usein huomaamatta (ks. esim. Lynch & Davidson 2022; Koponen & Vehkonen 2019; Walters 2018). Villeiksi miellettyjen poikien kasvatusta herättää muutenkin huolta, ja keskusteluissa pohditaan esimerkiksi, kuinka rauhattomiksi tulkitut pojat saataisiin rauhoitettua lukemaan (ks. esim. Ahola 2014; Gustafsson 2017). Tällaista ongelmaa tyttöjen kohdalla ei nähdä olevan.

Tutkimieni oppikoulujen rangaistuskäytännöissä näkyvät myös vallinneiden sukupuolien sisäiset ristiriitaisuudet. Varsinkin poikia rangaistiin norminmukaisesta käyttäytymisestä. Vallattomuus ja villeys olivat tekoina sellaisia, joita pojilta sekä odotettiin että paheksuttiin. ”Oikeanlaisten” poikien tulikin olla hieman villejä sillä villeyden nähtiin kertovan elinvoimasta ja toisaalta rohkeudesta (ks. esim. Julkunen 2018). Käyttäytymällä villistä ja vallattomasti pojat yksinkertaisesti toteuttivat heihin kohdistuneita odotuksia.

Tutkimukseni tulokset tuovatkin esiin vallinneiden sukupuolien ahtauden. Poikien piti olla ”poikamaisia”, muttei kuitenkaan liian kanssa, jotta heidät saatettiin kasvatuksen avulla kurinalaistaa yhteiskuntaan sopiviksi mieskansalaisiksi. Tyttöjä määritelleet normit eivät olleet tämän sallivampia. Tyttöihin kohdistuneet kiltteyden ja alistuvuuden odotukset johtivat siihen, että tyttöjä erotettiin esimerkiksi vallattomuuden ja epäjärjestyksen osoituksesta, joista poikia passitettiin jälki-istuntoon viikko toisensa jälkeen. Kuri ei siis välttämättä ollut sen hellempi tyttöjen kohdalla, vaikka he rangaistusten kohteena selvästi harvemmin olivatkin. Paradoksaalista niin ikään on, että huomattavasti alistuvammaksi mielletty tyttöys istui traditionaalisesti perin juurin miehisen ja kuuliaisuutta arvostaneen oppikoulun arvomaailmaan paljon poikiin liitettyjä ominaisuuksia paremmin. Varsinaista hyötyä tytöille tästä ei miehisessä yhteiskunnassa kuitenkaan ollut, sillä villit ja vallattomat jälki-istunnossa istuneet pojat miehittivät yhteiskunnan korkeimmat virat yhä edelleen.

Kohti sukupuolisensitiivisempää koulua

Tämän lektion alussa viittasin koulujen kurista ja työrauhasta nykyisin käytävään julkiseen keskusteluun. Koulukurikeskustelun lisäksi polemiikkia on ajoittain aiheuttanut se, kuinka sensitiivisiä koulut ovat erilaisille oppilaita määrittäville eroille. Ajatus sukupuolisensitiivisemmästä opetuksesta on saanut osakseen myös kritiikkiä (ks. esim. Sundelin 2019). Kritisoijat eivät yleensä ymmärrä, että sensitiivisyys pyrkii ilman kykyjä määrittäviä ennakkoletuksia mahdollistamaan yksilön kykyjen paremman huomioon. Tiivistäen voidaan todeta, että sukupuolisensitiivisyydessä on kyse yksilön kohtelusta yksilönä, ei tiettyjen ominaisuuksien edustajana. (Ks. esim. Lahelma 2009; Sundelin 2019; Ylitapio-Mäntylä 2017.)

Vaikka sosiaalisen ja kulttuurisen merkitys sukupuolen ja muiden vastaavien yksilöitä määrittävien erontekojen rakentumisessa ymmärretään nykyään paremmin, sitovat eronteot ja niihin liittyvät normit meitä edelleen voimakkaasti. Kategorisointi ja luokittelu ovat tie-

tenkin keinoja jäsentää meitä ympäröivää maailmaa, mutta on tärkeää ymmärtää, minkälaisia vaikutuksia niillä on meihin itseemme. Käsitykset siitä, millainen minä olen koska tämän tai tuon ominaisuuden nähdään määrittävän minua, vaikuttavat edelleen suuresti siihen mitä minulta odotetaan. Ominaisuudet määrittävät sitä, kuinka minun tulee esimerkiksi pukeutua, miten saan tai en saa olla, mitä saan tai en saa tehdä. Koulujen sukupuolisensitiivisyys on yksi keino tämän aselman purkamiseen. Asiaan on syytä kiinnittää entistä enemmän huomiota myös koulua ja sen menneisyyttä koskevassa historiantutkimuksessa.

Väitöskirja

Puranen-Impola, Karoliina 2022. *Kurinalaistamisen ja kategorisoinnin keino. Rangaistus-käytänteet seitsemässä suomalaisessa oppikoulussa 1905–1925*. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-8986-6>

Kirjallisuus

- Ahola, Suvi 2014. Lukeminen vähenee Suomessa. Erot tyttöjen ja poikien välillä suurimmat maailmassa. *Helsingin Sanomat Kulttuuri* [www-lähde]. < <https://www.hs.fi/kulttuuri/art-2000002760395.html> > (Luettu 19.10.2022).
- Bergenlöv, Eva 2009. *Drabbade barn. Åga och barnmisshandel i Sverige från reformationen till nutid*. Lund: Nordic Academic Press.
- Gustafsson, Miia 2017. Miten saada pojat innostumaan kirjoista? ”Kannattaa kysyä, mikä kiinnostaa”. Uutisjuttu, *Yle Kulttuuri* [www-lähde]. < <https://yle.fi/uutiset/3-9588177> > (Luettu 19.10.2022).
- Harrikari, Timo 2019. *Lastensuojelun historia. Tutkielma oikeussäätelystä, kulttuurisista kerrostumista ja hallinnan murroksista*. Tampere: Vastapaino.
- Husa, Sari 1995. Pitääkö pahaa piiskata? *Kasvatus* 26 (4), 359–372.
- Hytönen, Kirsi-Maria, Malinen, Antti, Salenius, Paula, Haikari, Janne, Markkola, Pirjo, Kuronen, Marjo, & Koivisto, Johanna 2016. *Lastensuojelun sijaishuollon epäkohdat ja lasten kaltoinkohtelu 1937–1983*. Helsinki: Sosiaali- ja terveystieteiden tutkimuskeskus. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-00-3806-9>
- Julkunen, Lauri 2018. Poikakysymys. Poikia koskeva huolenmäärittely 1920-luvulla poikaikää rakentamassa. Teoksessa Kivijärvi, Antti, Huuki, Tuija & Lunabba, Harry (toim.), *Poikatutkimus*. Tampere: Vastapaino, 52–75.
- Kiuasmaa, Kyösti 1982. *Oppikoulu 1880–1980. Oppikoulu ja sen opettajat koulujärjestyksestä peruskouluun*. Oulu: Pohjoinen.
- Lahelma, Elina 2009. Tytöt, pojat ja kysymys koulumenestyksestä. Teoksessa Ojala, Hanna, Palmu, Tarja & Saarinen, Jaana (toim.), *Sukupuoli ja toimijuus koulutuksessa*. Tampere: Vastapaino, 136–156.
- Lynch, Andrea & Davison, Kevin 2022. Gendered expectations on the recognition of ADHD in young women and educational implications. *Irish Educational Studies*, vol. ahead-of-print, 1–21. <https://doi.org/10.1080/03323315.2022.2032264>
- Koponen, Veera & Jehkonen, Mervi 2019. Naisen tarkkaavuushäiriö – lapsuudesta aikuisuuteen. *Lääketieteellinen aikakauskirja Duodecim* 135 (3), 283–288. <https://urn.fi/URN:NBN:fi:tuni-201905021579>
- Ojakangas, Mika 1998. *Lapsuus ja auktoriteetti. Pedagogisen vallan historia Snellmanista Koskenniemeen*. Helsinki: Tutkijaliitto.

- Sundelin, Susanna 2019. *Saako lapsia kutsua tytöiksi ja pojiksi? Opetushallituksen tasa-arvo-opiaan ja sitä koskevien mediajulkaisujen käsitykset sukupuolesta*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Jyväskylä: Jyväskylän yliopisto.
- Walters, Anne 2018. Girls with ADHD. Underdiagnosed and untreated. *The Brown University Child and Adolescent Behavior Letter* 34 (11), 8–8. <https://doi.org/10.1002/cbl.30337>
- Ylitapio-Mäntylä, Outi 2017. Sukupuolisensitiivinen varhaiskasvatus. Teoksessa Hujala, Eeva & Turja, Leena (toim.), *Varhaiskasvatuksen käsikirja*. Jyväskylä: PS-kustannus, 281–293.

FT Karoliina Puranen-Impola työskentelee tutkijatohtorina Jyväskylän yliopiston historian ja etnologian laitoksella Tampereen yliopistosta johdetussa Kuulluksi-hankkeessa (*Torjutut, hiljaiset ja kuulluksi tulleet: Lasten kaltoinkohdelun kokemus sijaishuollossa ja sen julkituksen esteet ja mahdollisuudet vv. 1950–2025*).